

مولوی

و

شمس تبریزی

آنچه امروز از آثار مولانا جلال‌الدین محمد بلخی رومی در دست داریم، محصول دوران سی‌ساله آخر عمر اوست. پیش از آن، این شاعر شوریده و عارف وارسته فقیهی جلیل‌القدر بود که در قونیه بجای پدر برمسند ارشاد و وعظ می‌نشست و به بحث بجزو و لایبجوز می‌پرداخت و طریق جدل می‌ساخت و لم و لاسلم در می‌انداخت. البته وی درین دوران از مسائل سیر وسلوک و عشق و عرفان بی‌بهره نبود، و در حجب تربیت پدر خویش و سپس برهان‌الدین محقق ترمذی، در این راه نیز گامی نهاده بود؛ اما دلش بیشتر به وعظ و تذکیر و زهد و پرهیز متعادل بود، و هنوز آن آتشی که باید سرپای وجودش را فرا گیرد و یکباره از خود بیرونش کند و ذره وار دررقش آورد، در کانون سینه‌اش افروخته نشده بود. و تا وقتی که مولانای ما در مجلس بحث و نظر بوالمعالی گشته فضل و حجت می‌نمود، مردم روزگار او را از جنس خود دیده به سخن وی که در خور ایشان بود فریفته و بر تقوی و زهد او متفق بودند (۱).

این روش تا ماه جمادی‌الآخر سال ۶۴۲ هجری قمری که مولانا سی و هشت ساله بود ادامه یافت. درین ماه قلندری سالخورده که پیوسته نمد سیاه پوشیدی و پیران طریقت او را کامل تبریزی خواندندی، (۲) به قونیه آمد و بعبادت خود که در هر شهری رفتی به‌خان فرود آمدی، در خان شکر فروشان تزول کرده حجره بگرفت، (۳) و هم در این شهر تا کهان به مولانا جلال‌الدین برخورد و از آتش نهفته‌ی که در سینه داشت شراری در دل وی افکند و بایی تازه در دفتر زندگانی وی برکشود.

تأثیر دیدار شمس‌الدین در مولانا چندان بود که یکباره بترك زندگی دیرین بگفت

۱- رساله در تحقیق احوال و زندگانی مولانا جلال‌الدین محمد مشهور بمولوی -

بخامه بدیع‌الزمان فروزانفر - ص ۴۹ - همان کتاب ص ۵۳

۳- همان کتاب : ص ۵۵

و آتش در محراب و منبر زد و درس و بحث را بیکسو نهاد و قیل و قال مدرسه را در راه بانگ چنگ و نغمه جانشوز می نهاد. زاهد پا کداملی که هر سه روز یکبار روزه می کشاد و شب تا بروز در نماز بود ، دست افشان و پای کوبان در رقص آمد و حلاج وار نکته عشق سرودن گرفت .

این انقلاب و آشفتگی ناگهان ، موجب آن شد که مریدان خام شمس را جادو و افسونگر و مرید شیفته اش را سودایی و دیوانه خوانند . اما آنان نیز که در حق استاد و مدرس دانشمند خویش اعتقادشان بزیادت بود ، از حال درونی جلال الدین چیزی نمیدانستند و از سر کشتگی و تحیر خویش شمس را صاحب کرامات و خوارق عادات پنداشتند و درباره دیدار مرید و مراد افسانه ها ساز کردند . جمعی گفتند : «شمس الدین تبریزی در آمد و سلام گفت و بنشست و اشارت به کتب کرد و پرسید: این چیست ؟ مولانا گفت: تو این ندانی ، هنوز مولانا این سخن بانجام نرسانیده بود که آتش در کتب و کتب خانه افتاد .» (۱) و گروهی نوشتند : «چون شمس الدین به قویه رسید و به مجلس مولانا در آمد مولانا کنار حوضی نشسته بود و کتابی چند پیش خود نهاده . پرسید : این چه کتابهاست ؟ مولانا گفت: این را قیل و قال گویند ، ترا با این چه کار ؟ شمس الدین دست دراز کرد و همه کتابها را آب انداخت . مولانا به تأسف تمام گفت : هی ، درویش ! چه کردی ؟ بعضی از آنها فوائد والد بود که دیگر یافت نیست . شیخ شمس الدین دست در آب کرد و یکان یکان کتابها را بیرون آورد ، آب در هیچ یک اثر نکرده . مولانا گفت این چه سر است ؟ شیخ شمس الدین گفت این ذوق و حال است ، ترا از این چه خبر؟» (۲)

اما حقیقت امر این بود که با دیدار شمس الدین ، آتش در کانون سینه مولانا در افتاد و دفتر دلش به آب حیرت از علم قال فرود شسته آمد .

مولانا جلال الدینی که امر روز می شناسیم ، و این همه آثار جاویدان و جانفزا از وی در دست داریم و امروز هفتصدمین سال او را جشن می گیریم ، آن رند سوخته و قلندر بی پروایی است که پس از دیدار شمس الدین تبریزی شب و روز در بحر سودا و سوز بود و از آشفتگی و مستی شب از روز نمی شناخت و سخنش از درد دوری و آرزومندی در بیان نمی گنجید .

دیدار شمس مانند شراری بود که یکباره وجود ماده او را مشتعل و فروزان ساخت . جلال الدین از آن کسانی بود که اگر شور عاشقی و شیدایی را ازومی گرفتند ، چیزی از وجودش باز نمی ماند ، چنانکه پیش از گرم شدن از لهیب محبت شمس اثری از وی بوجود

نیامد . و روزی که یکباره دل از دیدار شمس بر گرفت ، و از باز گشت دوست همزبان خود نومید شد ، دل در دیگری بست ، و عشق شیخ صلاح الدین فریدون زر کوب را در حجره دل جای داد و بنام او در قول و غزل آمد ، و با آهنگ زر کوفتن وی در بازار رقص و سماع آغاز نهاد . پس از مرگ صلاح الدین زر کوب نیز روزی بی عشق بسر برد ، و محبت مرید خویش حسام الدین چلبی را در دل گرفت و به تشویق آن سالک گرم رو از زبان نسی حکایت آغاز کرد و از جداینها بنالید ، و دریایی از حکمت و معرفت و زرف بینی و نکات دقیق تربیتی و روانشناسی در دامان دفتر پدید آورد ، و آنرا مثنوی نام نهاد و صیقل ارواحش خواند .

بزرگترین کرامت شمس الدین تبریزی همانست که توانست از فقیه‌ی ، که به صدر مجلس درس می‌نشست و فضل و حجت می‌نمود ، رندی آراسته پدید آرد که یکباره بساط درس و بحث را در نوردد ، و از دیوانگی پروبال سازد و مسیح‌وار بیچارم فلک عشق بر آید . این کرامت و خارق عادت ، از آتش افکندن در کتابخانه مولانا یا باب آنداختن و بیرون آوردن آن ، که بیشتر به کار شعبده بازان و بوالعجبان شبیه است ، بعراشب عجیب تروحیرت - انگیزتر می‌نماید .

مولانا ، از آن پس که دیده به دیدار شمس الدین تبریزی گشود ، دیگر خود را در میان ندید ، و بطیب خاطر و رضای دل از سر هستی خویش برخاست ، و چون زندگی جاوید می‌خواست ، ادریس وار پیش از مرگ بمرد ، و یاد خویش از ضمیر بزود و فضای سینه را از دوست پر کرد .

در زندگانی معنوی مولانا جلال الدین چهره وی کمتر بچشم می‌خورد . در غزلهای جانفزای دیوان کبیرش در نخستین و اهل سخن از شمس و سپس از صلاح الدین فریدون زر کوب و حسام الدین است . و در مثنوی معنوی ، یکسره مایه و مقصود گفتار خویش را « شه حسام الدین راد » می‌داند . این توفیق بی نظیر یعنی فنا شدن در وجود محبوب و در میان ندیدن خویش همان سری است که شمس الدین تبریزی با وی در میان نهاد و خیال آب و گل را که در راه سیر و سلوک بهانه‌ی بیش نیست ، از پیش بر گرفت و جز نقش دلپذیر دوست آینه‌ای در برابر ضمیر منیر او باقی نگذاشت .

این شیفتگی و شیدایی ، این شور و جذبه ، این فنای محض در وجود معشوق و در میان ندیدن نقش خوشستن ، که یکی از عالیترین مدارج کمال اخلاقی و معنوی بشر است در آثار مولانا جلال الدین بیش از دیگر شعرای عارف مشرب تجلی کرده است .
مولانا در برابر جذبه و کشش عشق چنان بیخود می‌گشت که آشکارا « شمس

من و خدای من ، می گفت و با آهنگ آن دست افشائی و پای کوبی می کرد ؛ یا « عنایت و لطف مولانا نسبت به صلاح الدین تا بحدی رسید که پیوستگان و خویشاوندان و حتی فرزند خود سلطان ولد را فرمان داد تا دست نیاز در دامن وی زنند و بنده وار در پیشگاه عزتش سر نهند و بدین جهت پیوستگان و فرزندان مولانا سراسر وی را بجای پدر گرفتند و به رهنمونی او در طریق معرفت قدم می زدند .^۱ و خود نیز در آخر زمان جز صلاح الدین فریاد رسی نمی دید و نمی شناخت .^۲ و به حسام الدین چنین خطاب می کرد :

ای ضیاء الحق حسام الدین توی	که گذشت از مه بنورت مثنوی
همت عالی تو ای مرتجی	می کشد این را خدا داند کجا
مثنوی را چون تو مبدا بوده بی	گر فزون گردد تواس افزوده بی
چون چنین خواهی ، خدا خواهد چنین	می دهد حق آرزوی متقین
کان لله بسوده بسی در مامضی	تا که کان الله له آمد جزا ^۳

این که مولانا دیوان کبیر خود را سراسر بنام شمس پرداخته و نامی از خود نبرده است از آن نظر بوده که آنرا در حقیقت پرداخته شمس می دانسته است و شاید این امر با واقع نیز تطبیق کند . چه اگر مولانا جلال الدین به شمس بر نمی خورد و آتش عشق شمس در وجود مستعد وی نمی گرفت ، اثر و زمامی از آثار جانفزای وی بر صفحه روزگار نبود . اما در عین حال انصاف فوق العاده و حقگزاری صادقانه وی را نیز - که نشانه کمال پختگی و سیر در عالیترین مراحل اخلاقی است - نباید از نظر دور داشت .

دانش وسیع مولانا و احاطه عجیب او بر معارف زمان خویش ، در دوران بیقراری و آشفتگی وی را بکار آمد ، و سبب شد که این همه معانی خریب انگیخته آید و در هر حرفی از او طرفی از فایده و در هر کلمتی نکته بسی از حکمت درج گردد و دیوان و دفتر وی دائره المعارف اخلاق و تربیت و شور و اشتیاق باشد .

آتشی که شمس تبریزی در خرمن بزرگ معارف جلال الدین محمد بلخی زد چنان بالا گرفت که پرتو آن هنوز پس از قرنها دل و جان افسردگان این روزگار را گرم می بخشد . زهی دوستی ، زهی شور این دو روح بزرگ !

محمد جعفر محبوب

۱- تحقیق احوال و زندگانی مولانا جلال الدین - س ۹۸

۲- نیست در آخر زمان فریادرس جز صلاح الدین صلاح الدین و بس

۳- مثنوی معنوی : آغاز دفتر چهارم